

УДК 582 : [502.172 : 502.211](477.82)

І.І. Кузьмішина*, **Л.О. Коцун***, **В.П. Войтюк***, **Т.П. Лісовська***,
Р.О. Баранський**

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, Луцьк, Україна, 43025, *irikuz61@mail.ru*

**Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України, вул. Тімірязєвська, 1, Київ, Україна, 01014

ПОШИРЕННЯ РАРИТЕТНИХ ВИДІВ РОДИНИ *BETULACEAE* S.F.Gray У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ (УКРАЇНА)

Ключові слова: родина *Betulaceae* S.F.Gray, Волинська область, Червона книга України, рідкісні види рослин, охорона.

Вивчення раритетного флорофонду окремих регіонів України є актуальним завданням сьогодення. Це визначає важливість хорологічних досліджень раритетних видів рослин природної флори Волинської області. У флорі України родина *Betulaceae* Gray нараховує 7 родів. У Волинській області, що розташована на крайньому північному заході України, поширені чотири з них: *Alnus* Mill. та *Betula* L. з підродини *Betuloideae*, *Carpinus* L. та *Corylus* L. з підродини *Coryloideae* [31], які нараховують 8 видів: *Alnus glutinosa* (L.) Dumort., *A. incana* (L.) Moench., *Betula humilis* Schrank, *B. obscura* A.Kotula, *B. pendula* Roth., *B. pubescens* Ehrh., *Carpinus betulus* L., *Corylus avellana* L. З них два види перебувають під загальнодержавною охороною (*B. humilis*, *B. obscura* [18, 27]) та один – під регіональною (*A. incana*) [5, 37].

Авторами протягом понад 20 років проводилися маршрутні обстеження території області з метою уточнення та виявлення місць зростання раритетних видів. На підставі аналізу зібраного фактичного матеріалу, доповненого матеріалами фондів гербаріїв Волинського краєзнавчого музею (LUM, м. Луцьк), кафедри ботаніки Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (LUU, м. Луцьк), Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (КВНА, м. Київ), Національного гербарію України (KW, м. Київ), Львівського національного університету ім. Івана Франка (LW, м. Львів) та огляду літератури [1–19, 21–40] ми встановили на досліджуваній території наступні оселища созофітів з родини *Betulaceae*. З урахуванням того, що більшість літературних джерел належить до XIX–XX ст., таксономія подана відповідно "Червоної книги України" [18, 27] з урахуванням "Екофлори України" [31]. Для вказівки охоронного статусу видів використані дані "Червоної ..." [18, 27]. Місцезнаходження видів подано порайонно за абеткою.

***Alnus incana* (L.) Moench. (вільха сіра)** – дерево, фанерофіт, літньозелений, гігрофіт, мезотроф, євро-західносибірський, монтанно-рівнинний, сільвант, субгеліофіт, абориген; дерев., лік., декор., дуб., фарб., мед., фітомеліор. (закріплення берегів річок, схилів та ярів), ґрунтотвірне [2, 31]. Регіонально рідкісний вид [5, 37].

Володимир-Волинський р-н : Порицьке л-во [33], м. Володимир-Волинський [33].

Ківерцівський р-н : Муравицьке (Муравищанське) л-во, урочище "Попелюхи", кв. 29 [17]; Сильненське л-во, кв. 33 [17].

Маневицький р-н : Червахське л-во [17].

***Betula humilis* Schrank (береза низька)** – кущ, нанофанерофіт, літньозелений, гігрофіт, мезотроф, євросибірський, рівнинний, палюдант, субгеліофіт, абориген; лік., хрч., парф. [11, 24]; в Україні пд. межа поширення проходить через Любомль–Луцьк–Дубно–Острогож–Житомир–Київ–Ніжин–Сосницю [26]. Реліктовий (гляціальний), вразливий вид на пд. межі ареалу. Охороняється в ПЗ "Черемський", Шацькому НПП, в заказниках "Нечимне", "Чахівський", "Любче", "Мішич", "Озерище" (Волинська обл.) [27].

Володимир-Волинський р-н : с. Турівка (Попівка) [28, 29]; болото Хобултово, за 1,5 км від с. Хобултово [8, 9 за 26]; болото в заплаві р. Турія – на ділянці у верхній течії, між

селами Озютичі, Губин, Мачулки [8, 9 за 26]; болото Манетино між сс. Ставки та Заболоття [8, 9 за 26]; болото поблизу с. Бегета [25].

Горохівський р-н : с. Галичани біля м. Горохова [39]; болото біля с. Війниця [23].

Камінь-Каширський р-н : болото навколо м. Камінь-Каширський [34]; болото поблизу с. Великий Обзир [34]; заболочені береги оз. Добре [34]; пд.-сх. окол. с. Воєгоща, ландшафтний заказник "Мішеч", болото навколо озера [30]; болото "Березина", мезотрофна осоково-андромедово-сфагнова ділянка на пд.-сх. від с. Пнівне (Брадїс, Радзїєвський, 01.08.1949, KW); болото Березино II [8, 9 за 26]; Нуйнівське л-во, обхід № 9 (Івченко І.С., 28.07.1976, KW); с. Нуйно [36].

Ківерцівський р-н : смт Цумань, торф'яні болота [40]; смт Олика [40]; с. Берестяни [40]; м. Ківерці, сінокісна ділянка на місці осушених боліт в лісовому кварталі 70 (Заверуха, 17.06.1949, KW); урочище Вертепа під м. Ківерці [39 за 26]; торфовище Малий Пруднік, по дорозі між мм. Ківерці та Ковель по р. Конопелька [39 за 26]; Ківерецьке (Ківерцівське) л-во, уздовж дренажної каналі на підсушеному болоті (Rosngi, 1949, KW) за [26]; (Барбарич А.І. і Барбарич О.Г., 18.06.1949, KW); Ківерцівське лісництво, серед заростей кущів на осушеному торфовищі (Rosngi, 1949, KW) за [26]; Ківерецьке (Ківерцівське) л-во, осушене торфовище (Барбарич А.І., Барбарич О.Г., 18.06.1949, KW); (†) Ківерецьке (Ківерцівське) л-во, осушене торфовище, біля траси (Барбарич, 18.06.1949, KW); с. Жабка, 4 км на пн.-сх. від м. Луцьк, на узліссі південної експозиції, де ліс межує із заболоченою лукою [34]; низинне торфовище Шатово на південний схід від м. Луцька, на схід від с. Тростянця на р. Рудка [39 за 26]; Цуманська Пуща, Берестянське л-во, кв. 46, периферійна частина Чортового болота [3, 7]; Цуманська Пуща, с. Яківці, болото, яке прилягає до кв. 47 Горинського лісництва [3, 7].

Ковельський р-н : оз. Мідикійське, 4 км на південь від с. Рокитниця (Терлецький, 1985, KW); (Терлецький, 21.06.1985, LUU), [35]; оз. Любче, в околицях с. Любче (Гелюта, 1998, KW), [10]; околиці оз. Нечимне, заказник "Нечимне" біля с. Скулин (Андрієнко, 1981, KW) за [26], [2]; с. Лугове, біля с. Поворськ [15 за 26]; с. Луковка, біля с. Поворськ [15 за 26]; околиці с. Довгоноси [37 за 26].

Локачинський р-н : болото біля с. Війниця [23].

Любешівський р-н : пд.-сх. окол. с. Угриничі, Новочервищанське л-во, оз. Шині [30, 36]; НПП "Прип'ять-Стохід", с. Ветли, на ділянці мезотрофного болота на березі оз. Рогізне [3, 4].

Маневицький р-н : с. Криничне, на торфовищі (Маско, 17.10.1929, LUM); мезотрофна сосново-осоково-журавлино-сфагнова ділянка, болото "Вутишино" на схід від с. Софіянівка (Брадїс, Радзїєвський, 08.08.1949, KW); с. Софіянівка, урочище "Замбезин", осоково-сфагново-березове болото (Брадїс, Бачуріна, 08.08.1949, KW); болото "Черемське", трапляється досить часто окремими групами [19, 34]; Софіянівське л-во, ур. "Велика Яблунька", осушене торфове болото, уздовж каналі (Мельник, Савчук, Баранський, 2002, KWHA).

Ратнівський р-н : с. Заболоття, болото біля оз. Турське (Барбарич А.І., Барбарич О.Г., 25.07.1949, KW), [34]; заболочені береги озера поблизу с. Самари [34]; заболочені береги озера поблизу с. Тур [34].

Старовижівський р-н : с. Комарове, ботанічний заказник "Озерище", берег оліготрофного чагарниково-осоково-сфагнового болота (Мельник, Савчук, Баранський, 2002, KWHA; Мельник, Савчук, Баранський, 2002, KWS) за [26]; ділянка мезотрофних боліт біля озер Синове, Вітораж та Біле [3 за 26].

Турійський р-н : с. Замости [28, 29]; с. Туропин [28, 29].

Шацький р-н : ландшафтний заказник "Чахівський", оз. Чахове, болото сфагнового типу площею 1,8 га, що оточує оз. Чахове, яке знаходиться за 7 км на південь від с. Прип'ять [30, 36]; ШНПП, болото біля оз. Лука на Шацьких озерах [1, 23], підтвердили Кузярін,

Кузьмішина, 22.06.2012; болото в перешийку між озерами Луки та Перемут [32]; ШНПП, оз. Кримне, торфовище, (за 2 км від с. Мельники) (А.І. Барбарич, О.Г. Барбарич, 31.07.1949, KW); ШНПП, с. Мельники, болото Піддовге – Підкругле [1, 23]; с. Мельники, 1 км на схід, болото "Уничі" (Гончаренко, 17.06.1998, LW); ШНПП, болото Втенське (3); ШНПП, оз. Карасинець, типове угруповання *Caricetum lasiocarpa* (Кузлярін, Кузьмішина, 21.06.2012).

***Betula obscura* А.Котула** (береза темна) – дерево, мезофанерофіт, літньозелений, мезофіт, мезотроф, євразійський, монтанно-рівнинний, сільвант, субгеліофіт, абориген; дерев., дуб., лік., віт., декор., хрч., фарб., корм. [12]. Центральноєвропейський вид з нез'ясованим таксономічним статусом, рідкісний [18].

Камінь-Каширський р-н : с. Полиці [36].

Любешівський р-н : НПП "Прип'ять-Стохід", біля с. Заріка, окремі особини в сосново-березовому лісі на терасі р. Стохід [4].

Маневицький р-н : Колківське л-во, кв. 24, 2 дерева в сосняку чорничному [16]; Черемський природний заповідник: а) два дерева віком 30-40 років в урочищі "Річки" біля с. Замостя; б) кілька дерев на межі урочищ "Липники" і "Броди"; в) урочище "Купина", поруч із болотом "Болітце", біля с. Замостя; г) урочище "Гвуздець", біля канами [16].

Старовижівський р-н : ботанічна пам'ятка природи "Береза чорна", віком понад 70 р., 2 км на південь від с. Черемшанка [30].

Шацький р-н : смт Шацьк, двір школи (В.І. Мельник, 1983; підтвердили В.І. Мельник, О.Р. Баранський, 2004).

Результати дослідження увійшли до складу електронної бази даних природної флори Волинської області та відеотеки, сформованої на кафедрах ботаніки та лісового і садово-паркового господарства СНУ. Проведені дослідження є основою для обґрунтування нових об'єктів природно-заповідного фонду Волинської області. Місцезростання раритетних видів потребують подальшого моніторингу для вивчення їх динаміки, картування із застосуванням ГІС-технологій та створення державного кадастру рослинного світу області.

Автори вдячні за надану допомогу завідувачеві відділом природної флори Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України д.б.н., проф. В.І. Мельнику, к.б.н., доценту кафедри екології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки Л.А. Савчук.

Література

1. Андрієнко Т.Л., Кузьмичов А.І., Прядко О.І. Болота в районі Шацьких озер//Укр. ботан. журн. – 1971. – Т. 28, №6.—С. 727–733.
2. Андрієнко Т.Л., Партика Л.Я. Рослинність та флористичні особливості заказника "Нечимне" (Волинська обл.)// Укр. ботан. журн. – 1982. – Т. 39, № 6. – С. 90–94.
3. Андрієнко Т.Л., Прядко О.І. Раритетні компоненти флори судинних рослин Українського Полісся // Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Під ред. Т.Л. Андрієнко. – К.: Фітосоціологічний центр, 2006. – С. 89–122.
4. Андрієнко Т.Л., Прядко О.І., Арап Р.Я., Коніщук М.О. Національний природний парк "Прип'ять-Стохід": Рослинний світ / під заг.ред. Т.Л. Андрієнко. – К. : Фітосоціоцентр, 2009. – 86 с.
5. Андрієнко Т.Л., Коніщук В.В., Прядко О.І. Рідкісні види судинних рослин Волинської області // Заповідна справа в Україні. – 2009. – Т. 15, вип. 2. – С. 20–26.
6. Баранський О. Р. Рідкісні та зникаючі види флори Волинського Полісся (хорология, еколого-ценотичні особливості, охорона) : автореф. дисер. ... канд. біол. наук. – К., 2005. – 20 с.
7. Біорізноманіття Цуманської пуці та питання його збереження / [Т.Л. Андрієнко, М.Л. Клестов, М.В. Химин та ін.] / [Під заг. ред. Т.Л. Андрієнко та М.Л. Клестова].– К.: Фітосоціоцентр, 2004.– 136 с.
8. Брадис Е.М. Олиготрофные и мезотрофные болота Украинского Полесья: Научно-технический отчет за 1954–1955. Часть 2. – К., 1956.
9. Брадис Е.М., Бачурина А.Ф. Торфяно-болотные районы Украинского Полесья: Научно-технический отчет за 1954–1955. Часть 3. – К., 1956.

10. Гелюта В.П., Вакаренко Л.П., Дубина Д.В. Рослинність проектного заказника "Озеро Любче" (Західне Полісся) // Укр. ботан. журн. – 2000. – Т. 57, №1. – С.37–42.
11. Дідух Я.П. *Betula humilis* Schrank – Береза низька / Я.П.Дідух, Т.В.Фіцайло, Р.І.Бурда, І.А.Коротченко, Л.А.Савчук, В.П.Гелюта // Екофлора України. Т. 2 / [відп. ред. Я.П. Дідух]. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – С. 440–441.
12. Дідух Я.П., Фіцайло Т.В., Коротченко І.А., Бурда Р.І., Гелюта В.П. *Betula obscura* A.Kotula – Вільха сіра // Екофлора України. Т. 2 / [відп. ред. Я.П. Дідух]. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – С. 438–439.
13. Дідух Я.П., Фіцайло Т.В., Коротченко І.А., Бурда Р.І., Чорней І.І., Єрмоленко В.М., Вірченко В.М., Гелюта В.П. *Alnus incana* (L.) Moench. – Береза темна // Екофлора України. Т. 2 / [відп. ред. Я.П. Дідух]. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – С. 445–447.
14. Заказник "Любче". Природні умови, біорізноманітність, збереження та управління / В.П. Гелюта, Л.П. Вакаренко, Д.В. Дубина та ін. / За ред. В.П. Гелюти – К., 2001. – 224 с.
15. Исследование болот Волынской губернии / М.И. Ринкевич, М.И. Копачевская, В.И. Хитрово и др. — Петроград: Изд. Волыnsk, губ. земск. управы, 1915. — 110 с.
16. Івченко І.С. Нові та рідкісні види природної дендрофлори Українського Полісся // Український ботанічний журнал. – 1977, – Т. 34, № 3. – С. 286 – 290.
17. Івченко І.С. Природне зростання *Alnus incana* (L.) Moench. на Українському Поліссі // Український ботанічний журнал. – 1977. – Т. 34, № 4. – С. 420–421.
18. Кагало О.О. Береза темна – *Betula obscura* A. Kotula // Червона книга України. Рослинний світ / [за ред. Я.П. Дідуха]. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 345.
19. Коніщук В.В. Рідкісні види рослин Черемського природного заповідника // Укр. ботан. журн. – 2003. – Т. 60. – №3. – С. 264–271.
20. Корчагина И.А. Семейство берёзовые (Betulaceae) // Жизнь растений. В 6-ти т. / [под ред. А.Л. Тахтаджяна]. – М.: Просвещение, 1980. – Т. 5. Ч. 1. Цветковые растения. – С. 311–324.
21. Коцун Л., Романюк Н., Войтюк В., Кузьмішина І., Врублевська С., Безсмертна О., Володимирець В., Шклярук Л. Список судинних рослин флори Волинського Полісся // Природа Західного Полісся і прилеглих територій: Зб.наук.пр. – Луцьк: Вежа, 2006. – № 3. – С. 170–211.
22. Коцун Л.О., Кузьмішина І.І., Рало В.М., Романюк Н.З., Гетьманчук А.І., Войтюк В.П. Атлас рідкісних рослин Волині / [за ред. Л.О. Коцун]. Вип. 2. – Луцьк, 2011. – 72 с.
23. Кузьмичов А.І. Болота Волинського лесового плато, їх рослинність та стратиграфія // Укр. ботан. журн. – 1966. –Т. 23, № 5. – С. 82–88.
24. Лончевський О.О., Гринь Ф.О. Родина XXXIII. Березові – *Betulaceae* S. A. Agardh. // Флора УРСР. Т. 4. – К. : Вид-во АН УРСР, Наук.думка, 1952. – С. 94–117.
25. Мельник В.І., Савчук Л.А. Географічне поширення *Betula humilis* Schrank в Україні // Інтродукція рослин. – 2004. – №4. – С. 3–9.
26. Мельник В.І., Савчук Л.А. Береза низька (*Betula humilis* Schrank) в Україні. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин.держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 136 с.
27. Мельник В.І., Савчук Л.А. Береза низька – *Betula humilis* Schrank // Червона книга України. Рослинний світ / [за ред. Я.П. Дідуха]. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 343.
28. Пачоский И. О фауне и флоре окрестностей г. Владимира-Волынска. – К., 1888. –Т. IX, вып. 1–2. – С. 299–380.
29. Пачоский И. Флора Полесья и прилежащих местностей // Тр. С.-Петербургского о-ва естествоиспытателей. – 1897. – Т. 27. – В. 2. – 103 с., 1899. – Т. 29. – В. 3. – 113 с.; 1900. – Т. 30. – В. 4. – 259 с.
30. Природно-заповідний фонд Волинської області (Огляд територій і об'єктів природно-заповідного фонду в розрізі районів) / [упор.: М. Химин, В.Тутейко, О.Грицай та ін.]. – Луцьк: Ініціал, 1999. – 48 с.
31. Родина *Betulaceae* S.F.Grau – Березові. Родина *Cojucaceae* Mirbel – Ліщинові // Екофлора України. Т. 2 / [за ред. Я. П. Дідуха]. – К. : Фітосоціоцентр, 2004. – С. 427– 458.
32. Савчук Л.А. Умови місцезростання та сучасний стан популяцій *Betula humilis* Schrank на Волинському Поліссі // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Біологія. – 2004. – №3–4 (24). – С. 57–59.
33. Слободян М.П. Природне поширення вільхи сірої (*Alnus incana* (L.) Moench.) на Україні // Укр. ботан. журн. – 1965. – Т. 22. – № 1. – С. 71–77.
34. Терлецький В.К. Нові місцезнаходження рідкісних видів на Західному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1984. – Т. 41. – № 5. – С. 92–94.
35. Терлецький В. К., Охримович В.М., Кудрик В.В. Поширення деяких видів рідкісних рослин на Західному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1985. – 42, № 2. – С. 24–27.
36. Шевчик В.Л. Флора верхов'їв реки Припять в пределах Украинской ССР (Западное Полесье): автореф. дис... канд. биол. наук. : спец. 03.00.05 – ботаника. – Минск, 1991. – 17 с.

37. Шевчук М.Й., Кузьмішина І.І., Коцун Л.О., Войтюк В.П., Лісовська Т.П., Фіщук О.С., Кузьмішина С.В. Рідкісні види судинних рослин, що охороняються і рекомендовані до охорони у Волинській області // Природа Західного Полісся та прилеглих територій: зб.наук.пр. / за заг.ред Ф.В. Зузука. – Луцьк : Волин.нац.ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – № 8. – С. 116–123.
38. *Kulczyński S.* Torfowiska Polesia. – Krakow, 1940. – Т. 2. – 777 s.
39. *Macko S.* Roslinność międzyrzecza Styru, Horrynia i Sluczy // *Kosmos. Ser. A.*,Т. 46, 1948–1952, z. 1–3. – S. 17–114.
40. *Vandas K.* Ein Beitrag zur Kenntnias der Flora Wolhynies // *Oesterreichische Botanische Zeitschrift*, 1886. – 36, №5–6. – P.155-157, 192–195.

І.І. Кузьмішина, Л.А. Коцун, В.П. Войтюк, Т.П. Лісовська, А.Р. Баранський

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

РАСПРОСТРАНЕНИЕ РАРИТЕТНЫХ ВИДОВ СЕМЕЙСТВА *BETULACEAE* S.F.GRAY НА ТЕРРИТОРИИ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ

На основании материалов собственных полевых исследований и в результате изучения литературных источников на территории Волынской области обобщены данные о распространении видов растений семейства *Betulaceae* (*Betula humilis* Schrank, *B. obscura* A.Kotula, *Alnus incana* (L.) Moench.), пребывающих под охраной Красной книги Украины и регионально редких. Приведены их краткие описания, местонахождения, данные об распространении.

К л ю ч е в ы е с л о в а: *Красная книга Украины, редкие виды растений, Волынская область, охрана.*

I.I. Kuzmishyna, L.O. Kotsun, V.P. Vojtyuk, T.P. Lisovska, O.R. Baransky

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine

THE DISSEMINATION OF RARE SPECIES OF THE FAMILY *BETULACEAE* S.F.GRAY IN THE VOLYN REGION.

The article reports own field research materials and the results of the literature review from the territory of Volyn region about the dissemination of plant species from family *Betulaceae* (*Betula humilis* Schrank, *B. obscura* A.Kotula, *Alnus incana* (L.) Moench.), which are staying under the protection of the Red Book of Ukraine and regionally rare. Brief descriptions, localities and data on distribution are given.

К е у в о р д s: *Red Book of Ukraine, rare species of plants, Volyn region, protection.*